

تأثیر زکات بر فقرزدایی و رشد اقتصادی:

مطالعه موردی استان‌های شمالی (مازندران، گیلان و گلستان)

Zakat Impact on Poverty Alleviation and Economic Growth: A Case Study of the Northern Provinces (Mazandaran, Gilan and Golestan)

Abolqhasem Esnaashari *Sayedeh Vajihe Mikaeeli**

Received:4/Feb/2014 Accepted:22/Apr/2014

ابوالقاسم اثنی عشری*، سیده وجیهه میکائیلی**

دریافت: ۹۳/۱۱/۱۵ پذیرش: ۹۳/۰۲/۰۲

چکیده

Abstract

The main purpose of the research is to study the impact of wheat and barley Zakat on poverty alleviation in the Northern provinces and also the impact of Zakat revenue on economic growth during the period of 1995 to 2011. Since the major consumption of Zakat is for the poor and needy people and provision of the basic needs of the society, according to the religious beliefs of Muslims in paying Zakat, agricultural section tax exemption of tax systems, and wheat and barley cultivation in these provinces, Zakat of these products indicates considerable revenue which can provide a significant part of the financial needs of development projects and poverty alleviation in the rural areas. Results of the study showed that the revenue of the Zakat in Golestan province was more than Gilan and Mazandaran provinces and had an important role in poverty alleviation of the province. Meanwhile, Gilan province with lower production of wheat and barley with less Zakat revenue played less important role in poverty alleviation of the province. Furthermore, the results showed a significant positive effect of Zakat revenue on economic growth of the mentioned provinces. But this effect was small and estimated equal to 0.0005 percent. With regard to this issue, only wheat and barley Zakat is not able to cover poverty and boost economic growth. Thus, other taxes should be used as well for poverty alleviation and economic growth.

هدف اصلی این تحقیق، بررسی اثرگذاری زکات گندم و جو بر فقرزدایی استان‌های شمالی و همچنین، اثر درآمد زکات بر رشد اقتصادی طی دوره ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۰ بوده است. از آنجایی که مهم‌ترین مصرف زکات، مربوط به تأمین زندگی فقرا، مساکین و تأمین نیازهای زیربنایی جامعه است و با توجه به عقاید مسلمانان در مورد پرداخت زکات، معافیت بخش کشاورزی در پرداخت مالیات در سیستم‌های مالیاتی کشور، همچنین، کشت گندم و جو در این استان‌ها، میزان پرداخت زکات این محصولات، درآمد قابل توجهی را نشان می‌دهد که بخش مهمی از نیازهای مالی طرح‌های عمرانی و فقرزدایی در روستاها را تأمین می‌کند. نتایج تحقیق نشان داده است که درآمد زکات در استان گلستان نسبت به استان‌های مازندران و گیلان بیش‌تر بوده است و نقش مهمی در فقرزدایی استان داشته است. در این میان، استان گیلان با تولید کمتر در بخش گندم و جو و همچنین کسب درآمد زکات کمتر، نقش اندکی در فقرزدایی استان ایفا کرده است. همچنین، نتایج، بیانگر نقش مؤثر و معنی‌دار درآمد زکات بر رشد اقتصادی استان‌های منتخب بوده است. این تأثیر معادل ۰/۰۰۰۵ درصد برآورد گردیده است. با توجه به این مسئله، تنها زکات گندم و جو قادر به پوشش فقر و تقویت رشد اقتصادی نیست؛ بنابراین، باید از دیگر مالیات‌ها نیز جهت فقرزدایی و از بین بردن آن و رونق اقتصادی بهره جست.

Keywords: Zakat Rate, poverty alleviation, Village development, economic growth, generalized method of moments.

JEL Categories: H27, O43, C23

واژگان کلیدی: نرخ زکات، فقرزدایی، توسعه روستایی، رشد

اقتصادی، روش گشتاور تعمیم‌یافته.

طبقه‌بندی JEL: C23, O43, H27

*. Associate Professor, Payame Noor University, Tehran, Iran. E-Mail: asna_amiri@yahoo.com

** Lecturer, Payame Noor University, Tehran, Iran. (Corresponding Author).

E-Mail: vmikaeeli@yahoo.com.

*. دانشیار، دانشگاه پیام نور، تهران.

** مدرس، دانشگاه پیام نور، تهران. (نویسنده مسئول).

۱. مقدمه

زکات یکی از متغیرهای اقتصاد اسلامی است که در لغت به معنای رشد و طهارت و در اصطلاح فقه اسلامی، مقدار مالی است که در راه خدا به مستحق داده می‌شود. یکی از حکمت‌های وضع مالیات‌های اسلامی و دستورات اخلاقی در مورد انفاقات، رفع نیازهای فردی و اجتماعی بوده که اثرات توزیعی آن‌ها نیز، نقش بسیاری در برقراری عدالت اجتماعی در جامعه خواهد داشت. آنچه که باعث استحکام این مسئله می‌شود، نیاز افراد محتاج است. به این معنا که برای فقرا و درماندگان در دارایی و درآمد ثروتمندان، سهمی در نظر گرفته شده است که آنان را با صاحبان آن اموال شریک می‌گرداند.

در نگرش اسلامی، نیازمندان در اموال ثروتمندان حق دارند و تأمین فقرا برای توانگران واجب کفایی است (میرمعزی، ۱۳۹۰: ۳۸۸). علامه حلی در کتاب «تذکره»، زکات را حقی دانست که در مال اغنیاء یا نصاب و اندازه معینی واجب می‌شود و به علت زیادی ثواب و به بار نشستن مال و پاکیزه شدن آن با ادای حق فقرا، زکات نامیده می‌شود. زکات بر غلات چهارگانه (گندم، جو، خرما و کشمش)، انعام سه‌گانه (شتر، گاو و گوسفند) و نقدین (طلا و نقره) واجب بوده و طبق آیه ۶۰ سوره توبه، مخصوص هشت گروه فقیران، عاجزان، متصدیان اداره صدقات، تألیف قلوب، آزادی بندگان، قرض‌داران و در راه خدا (تبلیغ و رواج دین) و به راه‌ماندگان است.

در بسیاری از روایات، مقدار زکات آن‌قدر دقیق تعیین شده که با دادن زکات همه مسلمانان، هیچ فقیر و محرومی باقی نخواهد ماند. در این مورد، حدیثی از امام جعفر صادق (ع) مطرح شده که فرمودند: «اگر همه مردم زکات اموال خود را بپردازند، مسلمانی فقیر و نیازمند باقی نخواهد ماند و مردم فقیر، محتاج و گرسنه و برهنه

نمی‌شوند، مگر به خاطر گناه ثروتمندان.» (حر عاملی، ۱۴۰۳ ق: ج ۷، باب ۱، حدیث ۶، ص ۴)؛ اما اگر این اصل به دست فراموشی سپرده شود، مسلماً با ازدیاد شکاف بین فقرا و اغنیاء روبرو خواهند بود.

زکات و خمس از جمله مالیات‌های اسلامی محسوب می‌شوند که به خاطر نرخ پایین از سایر مالیات‌های جاری در کشورهای جهان متمایز بوده و در مقایسه با نظام‌های فعلی نرخ بازدهی نهایی سرمایه و سود انتظاری بیش‌تری را شامل می‌شوند. مالیات در راستای تأمین بودجه لازم، برای رفع نیازهای حکومتی وضع شده و طبق دستورات قرآن کریم و سیره ائمه اطهار (ع)، وضع مالیات از جانب دولت و وجوب پرداخت آن از جانب ملت، یک حکم اولی اسلامی محسوب می‌شود و این امر پرداخت وجوبی زکات و خمس و سایر وجوه شرعی یک واجب شرعی و مستقل به حساب می‌آید. مصرف مالیات‌های اسلامی به ویژه زکات، موجب افزایش پس‌انداز، رشد موجودی سرمایه، افزایش ثبات اوضاع اجتماعی و سیاسی به همراه کاهش ریسک و بالارفتن میل نهایی به سرمایه‌گذاری و هم‌چنین، موجب کاهش احتمال ضرر در سرمایه‌گذاری و ثبات بازار وام می‌شود.

زکات، در حقیقت نوعی قرض‌دادن به خداست که خداوند، خود بازپرداخت و حتی پاداش آن را به هر صورت، چه در این دنیا و چه در جهان آخرت پذیرفته است. مسئله زکات نه تنها در ایران، بلکه در دیگر کشورهای اسلامی از قبیل عربستان سعودی (۱۹۵۵)، لیبی (۱۹۷۱)، اردن (۱۹۸۸)، بحرین (۱۹۷۹)، پاکستان (۱۹۸۰)، کویت (۱۹۸۲)، سودان (۱۹۹۰)، ۱۹۸۹، ۱۹۸۰ و مالزی (۱۹۸۶) مورد تصویب قرار گرفته است. برآوردهای مختلفی در ارتباط با عایدات زکات در برخی از کشورهای مسلمان با توجه به اطلاعات موجود در حساب‌های ملی آن‌ها انجام شده است.

اقتصادی، به روش گشتاور تعمیم یافته (GMM) انجام شده است. در این مقاله، پس از مقدمه، به بیان مبانی نظری تحقیق و به دنبال آن پیشینه تحقیق پرداخته می شود و در نهایت، روش تحقیق و تحلیل و تفسیر یافته ها بیان خواهد شد.

۲. مبانی نظری تحقیق

۱-۲. مالیات های ثابت

مالیات، واژه ای عربی است که در زبان فارسی به معانی باج، خراج، ارتفاع، حاصل و محصول به کار می رود. این واژه، جمع مالیة به معنای چیزی است که به دارایی و اموال تعلق دارد (امینی، ۱۳۸۴: ۷۵). در واقع، مالیات، قسمتی از درآمد یا دارایی افراد است که برای پرداخت مخارج عمومی و اجرای سیاست های مالی، در راستای حفظ منابع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور، بر اساس قوانین با اهرم های اداری و اجرایی دولت وصول می شود (نصر اصفهانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۸).

مالیات از جمله مواردی است که نقش مهمی در اقتصاد ایفا می کند. منبع اصلی درآمدهای دولت در اکثر کشورهای جهان به ویژه کشورهای پیشرفته صنعتی، درآمدهای مالیاتی است که برای عرضه خدمات عمومی مورد استفاده قرار می گیرد (حمزه پور، ۱۳۸۱: ۱۴). مالیات ها در اسلام، ویژگی های متعددی دارد که عبادی بودن، معین بودن، مردمی و اخلاقی بودن و همچنین، داوطلبانه بودن مالیات ها، مهم ترین این ویژگی ها را تشکیل می دهند. (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹: ۳۹۵). عدالت، سهولت، اطمینان و صرفه جویی، از جمله معیارها و شرایطی هستند که برای وضع مالیات، باید تعیین گردد تا مالیات بر اساس آن ها گرفته شود (پیرنیا، ۱۳۵۵: ۵۷).

«سلیمانی»^۱ در سال ۱۹۷۳ یکی از اولین برآوردها را برای عایدات زکات انجام داده است. یافته های تحقیق او عواید زکات را برابر با ۶/۱ درصد تولید ناخالص داخلی نشان داده است. عواید زکات سودان نیز توسط «محمد هاشم عواد» در سال ۱۹۸۲ حدود ۳ درصد تولید ناخالص داخلی تخمین زده شده است. برآورد «انس زرقا» نیز از زکات سوریه به ۳ درصد در سال ۱۹۷۱ رسید. زکات هشت کشور اسلامی در سال ۱۹۸۲ توسط «قحف» با توجه به سه تعریف متفاوت از اقلام مشمول زکات برآورده شده است (گیلک حکیم آبادی، ۱۳۸۶: ۱۰۲).

در مطالعه های مربوط به اقتصاد اسلامی، توجه به کارهای کمی، ضروری محسوب می شود. در واقع، این نوع مطالعه ها، مکمل مطالعه های نظری در حوزه اقتصاد اسلامی محسوب می شود. در این تحقیق، این سؤال مطرح است که سهم درآمد زکات در برنامه های فقرزدایی روستاها در استان های مورد مطالعه ایران چگونه است؟ همچنین، درآمد زکات چه تأثیری بر رشد اقتصادی استان ها داشته است؟ در واقع، هدف کلی پژوهش، بررسی نقش زکات در فقرزدایی و اثر آن بر رشد اقتصادی استان های منتخب است. متغیر مستقل این تحقیق، میزان زکات محصولات گندم و جو بوده و متغیر وابسته آن توسعه روستایی در استان های منتخب است که از دو بخش فقرزدایی و عمرانی روستایی تشکیل شده است. در این مطالعه، تأکید اصلی بر فقرزدایی برای رسیدن به اهداف توسعه روستایی است. این مطالعه تلاش دارد تا به برآورد کمی زکات به عنوان یکی از متغیرهای اقتصاد اسلامی بپردازد و نقش آن را در فقرزدایی روستایی استان های شمالی ایران (مازندران، گیلان و گلستان)، طی دوره ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۰ بررسی نماید. برآورد اثر درآمد زکات بر رشد

در نظام اقتصادی اسلام، مالیات‌ها در اختیار دولت قرار می‌گیرد تا در جهت مصالح عمومی صرف شود (کرمی، ۱۳۹۰: ۱۵۶). به طور کلی، مالیات‌های اسلامی به دو دسته مالیات‌های ثابت (دائمی) و مالیات‌های متغیر تقسیم می‌شوند. مالیات‌های ثابت، مالیات‌هایی هستند که نسبت، مقدار، مورد وضع یا مجموع آن‌ها را دین اسلام مشخص کرده‌است؛ مانند خمس، زکات، جزیه و غیره؛ مالیات‌های ثانوی (متغیر) نیز آن دسته از دریافت‌هایی است که حاکم اسلامی، بر اساس مصلحت مسلمانان، در شرایط خاصی به طور موقت وضع می‌کند. این گونه مالیات‌ها می‌توانند یا به طور مستقیم، مانند مالیات بر حقوق کارمندان دولت یا به‌طور غیرمستقیم، مانند افزایش قیمت کالا باشد (امینی، ۱۳۸۴: ۷۵). به‌طور کلی، در مالیات‌های اسلامی، نرخ مالیات توسط شریعت معین شده‌است؛ اما مالیات‌های متغیر بر ضرورت‌ها و تشخیص مصالح عامه وضع و دریافت می‌شود (عاقلی، ۱۳۹۱: ۶۱).

دولت‌ها از انواع مالیات‌ها و نرخ‌های مالیاتی برای توزیع بار مالیاتی بین افراد و طبقات جمعیتی مشمول مالیات و یا به منظور توزیع منابع بین افراد و گروه‌های مختلف، استفاده می‌کنند. در گذشته مالیات بر فقرا، اشرافی‌گری را تحت حمایت خود قرار داده‌بود. ولی نظام‌های تأمین اجتماعی امروزی به دنبال حمایت از فقرا، معلولان و درماندگان یا بازنشستگان هستند (همان: ۶۳). مالیات اسلامی، مالیاتی عبادی است و یک وظیفه دینی تلقی می‌شود؛ انسان اقتصادی با رفتار دینی اسلامی، فرار از مالیات را نوعی گناه می‌داند. مهم‌ترین هدف مالیات اسلامی با توجه به مصارف آن (خصوصاً زکات و خمس) به جهت رفاه، عدالت و رفع فقر است و بیشتر به‌دنبال فقرزدایی در جامعه و توازن در مصرف است.

درآمد مالیاتی زکات، در تولیدات کشاورزی و دامی به صورت کالایی است (براساس مقدار کالا) و به شکل کالایی توزیع می‌شود؛ بر همین اساس، مالیات اثری بر تقاضای کل و آثار منفی مانند تورم بر اقتصاد ندارد. در اقتصاد سنتی، برای تسریع بهبود توزیع درآمد، مالیات‌های تصاعدی پیشنهاد می‌شود. بررسی‌ها نشان می‌دهد اثر توزیعی مالیات‌های اسلامی نسبت به مالیات‌های متعارف بیشتر می‌باشد و مالیات‌های اسلامی علی‌رغم دارا بودن نرخ یکنواخت به واسطه معافیت‌های در نظر گرفته‌شده، مالیات‌های تصاعدی با نرخ تصاعد ملایم می‌باشند (پورفرج و انصاری سامانی، ۱۳۹۰: ۹۴).

۲-۲. توسعه روستایی و فقر

ابعاد مختلف توسعه روستایی و زکات در تأمین مالی طرح‌های فقرزدایی و عمرانی روستاها از ضرورت بررسی توانایی زکات در این امر مهم است. تودارو^۲ (۱۹۴۲)، معتقد است که توسعه یک پدیده اقتصادی اجتماعی است که با جنبه‌های فرهنگی، سیاسی و تاریخی در هم آمیخته‌است. به عبارتی، توسعه به معنای ارتقای مستمر کل جامعه و نظام اجتماعی به سوی زندگی بهتر و یا انسانی‌تر است. «مک‌لویپ» توسعه اقتصادی را کاربرد منابع تولیدی در رشد بالقوه مداوم درآمد سرانه در یک جامعه دانسته‌است و آن را فرآیندی نامید که طی آن مبانی علمی و فنی تولید از وضعیت سنتی به وضعیت مدرن، متحول می‌شوند (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴: ۴۴).

توسعه روستایی نیز فرآیند تغییرات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در محیط روستا است و بهبود و ارتقای کیفیت زندگی اقشار فقیر و آسیب‌پذیر اجتماع از موضوع مورد بحث توسعه روستایی است. «دیاسن»^۳ معتقد است توسعه روستایی راهبردی است که به منظور

بوث و راونتری^۵ تلاش کردند که بین فقر مطلق و فقر نسبی تمایز قائل شوند. فقر مطلق یک موضوع عینی است و متضمن تعریف علمی است که بر پایه حداقل معاش شکل گرفته است. منظور، حداقل نیازهایی است که برای حفظ زندگی لازم است. فقر نسبی هم به عنوان ناتوانی در کسب یک سطح معین از استانداردهای زندگی که در جامعه فعلی لازم یا مطلوب تشخیص داده می شود، تعریف شده است (خداداد کاشی و همکاران، ۱۳۸۱: ۱۱).

مطالعات جدی فقرشناسی در ایران، در واقع، در سالهای پس از ۱۳۵۸ انجام شد (خرمی، ۱۳۷۵: ۴۷). اسلام به فقر به عنوان یک مشکل اجتماعی خطرناک می نگرد که منجر به روی گردانی انسان از دین شده و هویت و ماهیت وی را به مخاطره می اندازد. اسلام به حکومت و جامعه دستور می دهد که در مسئولیت حذف فقر از جامعه سهیم شوند. چرا که مسئله فقر، تهدیدی بالقوه برای صلح و ثبات جامعه است. روش ها و وسایل انجام یافتن این مسئولیت از طریق قرآن و سنت پیامبر (ص)، در درون کلیت وحی برای هر مکان و زمانی نازل و تعیین شده است. هدف فلسفه اقتصادی اسلام قبل از هر چیز، حذف فقر با برآوردن نیازهای اساسی انسان، کاهش دادن شکاف بین فقرا و ثروتمندان و توسعه منابع خاکی برای رفاه انسان است. اسلام در محدوده فلسفه اقتصادی خود راه های بسیاری برای حل مشکل فقر اندیشیده است. برخی از این راه ها مربوط به حکومت و برخی دیگر بر عهده جامعه و برخی دیگر نیز وظیفه مشترک حکومت و جامعه است (طیب، ۱۳۸۹: ۵۸).

یکی از مهم ترین آثار و پیامدهای فقر، پدیده بیکاری است که از سویی به عنوان عامل فقر و از سوی دیگر به عنوان پیامد فقر، تأثیر بسزایی بر زندگی جمعیت زیر خط

بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی گروه خاصی از مردم (روستائیان فقیر) طراحی شده است. ایجاد فرصت های اشتغال در روستا، بالابردن سطح زندگی (کمی و کیفی) در روستا با توجه به عقب ماندگی های زندگی اجتماعی و اقتصادی و هم چنین، جلوگیری از تخریب مناظر بدیع و طبیعی روستا و حفظ زیبایی های آن از اهداف برنامه ریزی توسعه روستایی در دیدگاه اوردین^۶ محسوب می شود (کیاء الحسینی، ۱۳۸۳: ۱۳). به طور کلی، هدف اصلی توسعه روستایی، بهبود زندگی اجتماعی و اقتصادی روستائیان فقیر بوده که با به کارگیری استراتژی های مختلف و با افزایش اشتغال، تولید و تأمین حداقل قابل قبولی از غذا، مسکن، آموزش و بهداشت روستائیان دنبال می شود.

در کنار توسعه روستایی، توجه به فقر نیز بسیار حائز اهمیت است. فقر همواره به عنوان یک مسئله جهانی مطرح و ریشه بسیاری از گرفتاری ها و عقب ماندگی های جامعه بوده است. در یک تقسیم بندی، فقر را به دو نوع، فقر مطلق و فقر نسبی تقسیم می کنند. خط فقر مطلق، مقدار درآمدی است که با توجه به زمینه های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جامعه مورد بررسی برای تأمین حداقل نیازهای افراد (مانند غذا، پوشاک، مسکن) لازم است و یا حداقل شرایطی (مانند حداقل میزان درآمد، تحصیلات، مسکن و...) است که عدم تأمین آن موجب می شود تا فرد مورد بررسی به عنوان فقیر در نظر گرفته شود، این روش را روش نیازهای اساسی نیز می گویند. خط فقر نسبی هم به صورت درصد معینی از درآمد جامعه (میانگین درآمد جامعه) و یا به شکل یک مرز درآمدی که درصد معینی از افراد جامعه پایین تر از آن قرار می گیرند، تعریف می شود (ارضروم چیلر، ۱۳۸۴: ۱۴).

در نظام اقتصادی اسلام، انسان محور اصلی و شکل‌دهنده فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی است. اسلام با توجه به جهان‌بینی خاص خود، رشد و توسعه و بهره‌برداری هر چه بیشتر از نیروهای تولیدی و انسانی را در نظام اقتصادی‌اش مورد تشویق و ترغیب قرار می‌دهد. در اسلام، توسعه اقتصادی هدف نیست، بلکه وسیله‌ای است که جامعه را به هدف، یعنی عدالت اقتصادی و اجتماعی می‌رساند (لشکری و ایمان‌دوست، ۱۳۹۰: ۱۲۹).

مالیات‌های اسلامی هم‌چون زکات و خمس، بر خلاف مالیات‌های معمول (که به دلیل متغیر بودن، غیرمستقیم و داشتن نرخ‌های بالا، آثاری منفی بر کارایی بازار دارند)، به خاطر ثابت و مستقیم بودن با نرخ کم و تناسبی، اثر منفی بر رشد ندارند (توسلی، ۱۳۸۶: ۷). فریضه زکات نه تنها فقر را از جامعه ریشه‌کن می‌کند، بلکه زمینه توسعه اقتصادی جامعه را نیز فراهم می‌سازد. از این‌رو، احیای زکات می‌تواند زمینه رشد و پویایی اقتصادی هر جامعه را تأمین کند.

شهید صدر بیان می‌دارد که گرچه رشد اقتصادی هدفی از اهداف جامعه متعین است، اما آنچه که اهمیت بیش‌تری دارد، تأثیر رشد اقتصادی بر زندگی مردم است، رشد اقتصادی به مقدار و میزانی هدف اقتصادی است که بتواند در زندگی مردم تجلی پیدا کند. اگر جامعه، امکانات خویش را در خدمت اقتصادی قرار دهد و از جنبه توزیعی آن غافل شود، رشد اقتصادی به صورت یک بت مورد تقدیس قرار گرفته و تولید، هدف نهایی می‌گیرد، در حالی که دین رشد اقتصادی را صرفاً ابزاری برای تحقق بخشیدن در رسیدن به اهداف عالی می‌داند (صدر، ۱۳۷۵).

زکات با توجه به موارد مصرفش می‌تواند از طریق بهبود سطح غذایی و بهداشتی، به افزایش کارآمدی آنها

فقر دارد. فقر، نتیجه عوامل متنوعی است. سه راهبرد گسترده برای کاهش آن ارائه شده است. رشد، توزیع و توسعه نهادها و قرارهای اجتماعی سیاسی به نفع فقیران از جمله این موارد هستند. این راهبردهای گسترده، هرچند به هم وابسته‌اند؛ اما قادر هستند اثرات متفاوتی در بلندمدت و در زمان حال و کوتاه‌مدت، بر کاهش مداوم فقر مزمن، گذرا و انواع دیگر فقر بگذارند (جهانیان، ۱۳۸۲: ۱۵۹).

۲-۳. زکات و رشد اقتصادی

رشد اقتصادی، مهم‌ترین عنصر و موتور محرکه توسعه اقتصادی است. رشد اقتصادی، عبارت است از افزایش تولید ناخالص ملی یک کشور در طی یک دوره معین. مایکل تودارو، رشد اقتصادی را فرایند پایداری دانسته که در اثر آن ظرفیت تولید اقتصادی در طی زمان افزایش یافته و سبب افزایش سطح درآمد ملی می‌شود (امام‌وردی، ۱۳۹۱: ۲). در تعریف کوزنتس^۶، رشد اقتصادی افزایش بلندمدت ظرفیت تولید به منظور افزایش عرضه کل، جهت تأمین نیازهای جمعیت است. افزایش ظرفیت بلندمدت تولید به پیشرفت نوین فنی و تطبیق آن با شرایط نهادی و ایدئولوژیک مورد تقاضای آن بستگی دارد (قره‌باغیان، ۱۳۷۰: ۹۶).

تاریخ نظریه‌های رشد اقتصادی از زمان نوشتن کتاب «ثروت و ملل» اسمیت^۷ و الگوهای رشد کلاسیک در قرن بیستم شروع شده و با الگوهای نئوکلاسیک که آغازگر الگوهای رشد است، دنبال شده و با الگوهای رشد نوین ادامه می‌یابد. شاید بتوان گفت که نظریه‌های مدرن رشد اقتصادی با مقاله رابرت سولو^۸ (۱۹۵۶)، با عنوان «مقاله‌ای درباره نظریه رشد اقتصادی» شروع شده است.

8. Solow

6. Kuznets

7. Smith

در تولید منجر شود. هزینه نمودن آن برای دانشجویان فقیر یا سرمایه‌گذاری کردن اموال زکوی در آموزش، زمینه بهبود کیفیت کار و افزایش سرمایه انسانی را فراهم می‌کند. فرصت یافتن کار شایسته برای فقیر جویای کار و هم‌چنین، عدم کاهش عرضه کار با پرداخت بدهی بدهکار از طریق مصرف زکات، از توانایی‌ها و مزیت‌های دیگر زکات است. دریافت زکات به علت کم‌بودن نرخ آن بر عرضه سرمایه تأثیر منفی ندارد. کم بودن نرخ زکات نه تنها بازار را کوچک نمی‌کند بلکه با افزایش مصرف کل از طرف فقرا، موجب افزایش گسترده بازار نیز می‌شود (توسلی، ۱۳۸۶: ۱۳).

بنابراین، یکی از ویژگی‌های اصلی و مهم زکات در این است که می‌تواند به رشد اقتصادی کمک نماید. کمک به رشد اقتصادی از چهار طریق صورت می‌گیرد؛ یعنی؛ زکات با حل مسئله بیکاری، ارتقای سرمایه انسانی و سرمایه اجتماعی و جلوگیری از حبس پول و ثروت‌اندوزی مقدمات رشد اقتصادی را فراهم می‌کند (کاشیان، ۱۳۸۳: ۱۴۴). اجرایی شدن این دستور الهی در جامعه، علاوه بر محرومیت‌زدایی، سبب نزول بیش از پیش رحمت الهی می‌شود (کاشیان، ۱۳۸۹: ۱۴۴).

۳. مروری بر مطالعات پیشین

ثامنی کیوانی (۱۳۷۷)، با بررسی ظرفیت بالقوه زکات در ایران به این نتیجه رسیده است که در سال ۱۳۷۴، ظرفیت بالقوه زکات معادل ۳/۱ درصد از مالیات‌های همان سال را تأمین کرده است. هم‌چنین، نتایج نشان داده است که در فاصله سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۶۵، ظرفیت بالقوه زکات نتوانسته است بیش از ۲ درصد مالیات‌های دولتی را پوشش دهد.

زمانی‌فر (۱۳۸۲)، به بررسی توانایی زکات بالقوه در رفع فقر استان‌های تهران، سمنان، اصفهان، مرکزی، چهارمحال و بختیاری، بوشهر و ایلام پرداخته و به این نتیجه رسیده است که مقایسه درآمدهای حاصل از

زکات بالقوه، دلالت بر آن دارد که این درآمد به تنهایی برای رفع فقر استان‌های مورد نظر کفایت نمی‌کند. از این‌رو، استفاده از درآمدهای دیگر، از جمله مالیات ضروری است. کیاءالحسینی (۱۳۸۳)، به بررسی نقش زکات در توسعه روستایی استان گلستان پرداخته است. نتایج نشان داده است درآمد زکات گندم و جو در استان گلستان، نقش مؤثری در فقرزدایی روستاها داشته است. هم‌چنین، این درآمد در تأمین مالی هزینه‌های زیرساخت‌ها نقش آفرینی خوبی ایفا کرده است. توسلی (۱۳۸۳)، امکان‌سنجی اجرای زکات در ایران را مورد بررسی قرار داده است. نتایج نشان‌دهنده شکاف عمیق بین زکات بالقوه و زکات بالفعل و یا به عبارتی زکات پرداختی و دریافتی است. علت این امر، موفقیت‌آمیز نبودن سیستم‌های مدیریتی و اجرایی در اخذ عواید بیان شده است.

گیلک حکیم‌آبادی (۱۳۸۶)، به مطالعه موردی استان گلستان در ارتباط با بررسی تأثیر زکات (گندم و جو) در کاهش فقر پرداخته است. نتیجه تحقیق نشان داده است اگر زکات با درایت و مدیریت گردآوری و هزینه شود، قادر به تأمین مالی گروه بزرگی از فقیران است. ویژگی عمده این تحقیق در طرح مباحث اساسی فقهی اقتصادی زکات، به ویژه در برآورد صحیح و هم‌چنین مصارف آن است. کیاءالحسینی (۱۳۸۷)، در پژوهشی به بررسی نقش زکات فطره در فقرزدایی پرداخته است. یافته‌ها حاکی از کافی نبودن مبالغ زکات بالقوه برای فقرزدایی بوده است و بر اساس نتایج کسب شده برای امر فقرزدایی باید از ابزارهای دیگری مثل زکات مال، خمس و دیگر پرداخت‌ها استفاده شود.

توسلی (۱۳۸۸)، زکات و اثر آن بر رشد و توسعه اقتصادی را ارزیابی نموده است. نتایج نشان داد، زکات نه تنها اثر منفی بر رشد و توسعه اقتصادی نداشته، بلکه آثار مثبت بر آن داشته است. رضوانفر (۱۳۸۹)، اثر اقتصادی زکات را در توسعه روستایی استان کردستان

بررسی کرده‌است. یافته‌های تحقیق نشان داد که درآمد زکات نه تنها نقش مؤثری در فقرزدایی روستاها و تأمین مالی هزینه‌های عمرانی داشته، بلکه در مقایسه با دیگر درآمدهای استانی نیز، جایگاه مناسبی به عنوان منبع جدید درآمدی به همراه داشته است. عسکری و کاشیان (۱۳۸۹)، به منظور بررسی فرضیه «کفایت زکات با فرض انحصار آن در موارد نه‌گانه»، با استفاده از روش تحلیل آماری، به محاسبه ظرفیت بالقوه زکات، زکات فطره و خمس در اقتصاد ایران پرداخته‌اند. نتایج بررسی آن‌ها نشان داده است که در سال‌های اخیر، درآمدهای خمس و زکات آن‌قدر زیاد بوده که برای رفع فقر در جامعه کفایت می‌کرده‌است. این تحقیق به طور ضمنی نشان داده است که فتوای فقهای شیعه مبنی بر انحصار زکات در موارد نه‌گانه، از نظر تجربی، منافاتی با فلسفه اصلی وضع زکات نداشته‌است.

عاقلی (۱۳۹۱)، با سنجش ظرفیت پرداخت مالیات‌های اسلامی در استان‌های کشور به این نتیجه رسیده که تنها در خصوص غلات اربعه، ظرفیت زکات در کل استان‌های کشور حدود ۲۳۲۱ میلیارد ریال برآورد شده‌است. هم‌چنین، با ارزیابی زکات انعام ثلاثه و ترکیب ارقام، ظرفیت کل زکات حدود ۲۹۶۸ میلیارد ریال برآورد گردیده و در آن استان‌های با ظرفیت بالای زکات و ظرفیت پایین زکات مشخص شده‌است. در مطالعه‌ای حسینجانی و معتمد (۱۳۹۱)، نقش زکات در توسعه اقتصادی و اجتماعی روستاهای کشورهای اسلامی را مورد مطالعه قرار داده‌اند. در مطالعه آن‌ها ضمن بررسی ابعاد اقتصادی و اجتماعی زکات در جوامع روستایی و بررسی دیدگاه‌ها و نگرش‌های موجود در این زمینه، در نهایت با ارائه الگوهای علمی و عملی، راهکارهای لازم جهت پایدار نمودن اثرات زکات در توسعه مناطق روستایی پیشنهاد گردیده‌است. ظرفیت بالقوه زکات پول در اقتصاد ایران توسط شعبانی و کاشیان (۱۳۹۲)، مورد بررسی

قرار گرفته‌است و میزان کارایی آن را در رفع فقر مورد آزمون قرار داده‌اند. نتایج تحقیق نشان داده‌است که بر مبنای مانده سپرده‌های بانکی بخش خصوصی، میزان زکات بالقوه پول توانایی قابل توجهی در رفع فقر داشته و می‌تواند سطح مخارج دهک اول و دوم در نیازهای اساسی را به ترتیب به سطح زندگی دهک‌های دوم و سوم ارتقا دهد. هم‌چنین نتایج نشان داده است که زکات پول بر مبنای اسکناس و سکه در دست مردم توانایی چندانی نداشته‌است. عسگری و بادپا (۱۳۹۳)، اثر زکات بر مصرف عمومی ایران را مورد مطالعه قرار داده‌اند. با بررسی داده‌های ترکیبی ۳۰ استان کشور طی دوره‌ی ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۰ نتایج نشان داد که توزیع زکات اثر مثبتی روی مصرف عمومی دارد. با این وجود، اثر آن کم و کوتاه‌مدت بوده است.

۴. روش‌شناسی تحقیق

۴-۱. روش برآورد نرخ زکات

تحقیق حاضر یک پژوهش کاربردی و موردی است. جامعه آماری تحقیق، کشاورزان محصولات گندم و جو در استان‌های شمالی ایران شامل مازندران، گیلان و گلستان است. در این مطالعه، داده‌ها به روش مقایسه‌ای از طریق جدول‌ها و به صورت توصیفی بیان گردیده است. علاوه بر این، جامعه کشاورزان گندم و جو به صورت کاربردی و در یک دوره ۷ ساله و با مطالعه کتابخانه‌ای مورد استفاده قرار گرفته‌است. اطلاعات و داده‌ها با استفاده از آمارهای کتابخانه‌ای وزارت جهاد کشاورزی و کمیته امداد امام خمینی (ره)، گردآوری شده‌است. برآورد زکات و هزینه‌های فقرزدایی و مقایسه آن با درآمد زکات، دو قسمت اصلی این تحقیق را تشکیل داده است.

در برآورد زکات، ابتدا درآمد کل تعیین و سپس با کسر هزینه‌ها، درآمد مشمول زکات احصاء و با اعمال نرخ زکات به تناسب دیم و آبی بودن کشت، درآمد

با توجه به این که زکات بر نقدین رایج مطابق نظر غالب فقها در معاملات اقتصادی روزمره تعلق می گیرد، لذا ظرفیت زکات نقدین صفر منظور می شود. از طرفی زکات بر پول راکد نیز بر اساس نظر برخی دیگر از فقها تعلق می گیرد. امروزه پول در اثر تورم یا کاهش ارزش و همچنین سپرده گذاری در بانکها، دیگر راکد محسوب نمی شود. به این دلیل زکات پول (نقدین) در این پژوهش نادیده گرفته شده و صرفاً زکات غلات (گندم و جو) مدنظر قرار گرفته است. در روش عاقلی (۱۳۹۰)، برآورد زکات محصولات زراعی به صورت زیر، صورت گرفته است:

اگر P میانگین قیمت فروش محصولات زراعی برحسب ریال/کیلوگرم، Q تولید کل محصول زراعی (کیلوگرم)، $\bar{Q}$ تولید ناخالص غیر مشمول زکات (کیلوگرم)، AVC بیانگر هزینه متوسط متغیر بر حسب ریال/هکتار، A وسعت (سطح زیر کشت محصول) بر حسب هکتار و $\bar{A}$ وسعت زمین زراعی غیرمشمول زکات (به هکتار) باشند، کل زکات پرداختی (Z) به صورت زیر محاسبه می شود:

$$Z = t [P(Q - \bar{Q}) - AVC(A - \bar{A})] \quad (1)$$

که t نرخ زکات بوده و برای کشت دیم و آبی به ترتیب ۱۰ درصد و ۵ درصد منظور شده است. در رابطه مذکور، مابه التفاوت ($Q - \bar{Q}$) نشانگر میزان تولید مشمول زکات و ($A - \bar{A}$) نشان دهنده وسعت زمین مشمول زکات بوده است (عاقلی، ۱۳۹۱: ۷۷).

در این مطالعه، برآورد زکات با استفاده از اطلاعات درآمد محصولات گندم و جو و همچنین هزینه های مربوطه که شامل هزینه های فقرزدایی است، صورت پذیرفته است. برآورد درآمد کل از حاصل ضرب میزان تولید محصولات گندم و جو در قیمت واحد آنها حاصل گردیده است؛ یعنی، $TR = P * Q$ که در آن TR

زکات حاصل می گردد. در تعیین درآمد کشاورزی (گندم و جو) یا درآمد کل، این موضوع مدنظر بوده است که خرید محصولات گندم و جو، به صورت انحصاری و با قیمت یکسان و مصوب در سراسر کشور، توسط دولت خریداری می شود، لذا با توجه به اسناد و مدارک موجود در سازمان جهاد کشاورزی و اخذ قیمت واحد و میزان تولیدات گندم و جو، امکان برآورد درآمد حاصل از محصولات فراهم شده است.

در بخش برآورد هزینه های تولید محصولات گندم و جو با توجه به اسناد و مدارک موجود در جهاد کشاورزی با مشکل مواجه شده که عملاً برآورد هزینه های تولید محصولات را غیرممکن نموده است؛ زیرا از نظر وزارت جهاد کشاورزی، کلیه فعالیت های کشاورزی دارای ارزش بوده، چه کشاورز در قبال آن متحمل هزینه شده باشد یا خیر. به عبارتی با نگاه اقتصادی هزینه ها را برآورد می کند؛ بنابراین، کلیه اطلاعات و آمار موجود در این وزارتخانه، بر اساس این تعریف جمع آوری شده است که اطلاعات امکان برآورد هزینه را مطابق نظرات فقهی با محدودیت دسترسی روبرو می سازد. لذا، برای تعیین هزینه های تولید محصولات گندم و جو به صورت فرضی اقدام می گردد. بدین صورت فرض می شود هزینه تولید محصولات گندم و جو، A درصد از درآمد کل باشد. در واقع، قانون کلی برای تعیین نرخ زکات این است که هر چه هزینه کار و نیروی سرمایه در تولید کمتر باشد، میزان زکات بالاتر می رود (سلیمانی امیری و فرشی، ۱۳۹۰: ۲۱۴). در تعیین نرخ زکات زمین های آبی و دیم در گذشته در صورت استفاده ناچیز از کار و سرمایه به عنوان عوامل تولید، درصد بیشتری از تولید به عنوان زکات مدنظر قرار می گرفت. نرخ زکات برای زمین دیم به علت تأمین آب لازم جهت آبیاری از باران، نسبت به زمین آبی که علاوه بر فعالیت کاری، هزینه هایی را هم در بر می گیرد، بیشتر است.

درآمد کل، P قیمت برحسب کیلو/ریال و Q میزان تولید محصولات گندم و جو است.

مقدار برآوردی زکات استان‌ها از رابطه زیر به دست آمده است:

$$Z = (0.1 - 0.05 \tau) Y \quad (2)$$

که در آن Z مقدار زکات، τ نسبت آبی بودن زمین Y درآمد خالص محصول و به عبارتی درآمد مشمول زکات و نرخ زکات است.

در زمین‌های دیم و آبی، نرخ زکات متفاوت است و طبق نظر فقهی آن دسته از محصولاتی که در یک دوره کشاورزی توسط کشاورز انجام می‌شود، حدود ۵ درصد و آن دسته از محصولاتی که تأمین آب مورد نیاز آن‌ها از نزولات آسمانی و بدون دخالت کشاورز است، کشت دیم بوده که با نرخ معادل ۱۰ درصد اعمال می‌گردد. لذا در برآورد زکات کلیه محصولات گندم و جو از نرخ ۱۰ درصد برای درآمد مشمول زکات استفاده شده است. نرخ زکات نیز به صورت زیر برآورد گردیده است.

$$t = (0.1 - 0.05 \tau) \quad (3)$$

از دیدگاه عملیاتی، کمیته امداد امام خمینی (ره) نهادی است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی با مسئولیت فقرزدایی جامعه شکل گرفته و از سوی دیگر هزینه‌های آن با مصارف زکات مطابقت داشته و دامنه گسترده آن به طور وسیع در شهر و روستا وجود دارد؛ بنابراین اطلاعات و آمار این نهاد در این پژوهش طی سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۰ جمع‌آوری و در محاسبه فقرزدایی مورد استفاده قرار گرفته است. همه این هزینه‌ها تحت عنوان ۱۸ برنامه تعریف شده است که در جدول (۵) و در قسمت پیوست بیان شده است.

۴-۴. برآورد الگو

برای بررسی اثر زکات بر رشد اقتصادی استان‌های شمالی از روش گشتاور تعمیم‌یافته^۹، طی دوره ۱۳۸۴

تا ۱۳۹۰ شمسی استفاده شده است. مدل روش گشتاور تعمیم‌یافته به شکل رابطه (۴) است.

$$LY_{it} = \tau LY_{i,t-1} + S LX_{it} + v_{it} \quad (4)$$

که در آن، Y_{it} بیانگر لگاریتم تولید ناخالص داخلی واقعی، Y_{it-1} لگاریتم تولید ناخالص داخلی واقعی با وقفه، X_{it} ماتریسی از متغیرهای توضیحی بوده و v_{it} بیانگر جمله اختلال رگرسیون است. برای تخمین مدل و از بین بردن اثرات ثابت، از روش آرلانو و باند^{۱۰} (۱۹۹۱)، استفاده می‌شود. برای برطرف کردن همبستگی متغیر باوقفه و سایر متغیرهای توضیحی از ماتریس ابزارها استفاده می‌شود. در این روش آرلانو و باند، تخمین زن گشتاور تعمیم‌یافته دو مرحله‌ای را ارائه می‌دهند.

۵. یافته‌های تحقیق

در ابتدای این بخش، برآورد زکات و هم‌چنین نقش آن در فقرزدایی مورد بررسی قرار گرفته است. با تخمین درآمدهای زکات در سطوح مختلف و استان‌های شمالی، زکات طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۰ برآورد شده است. سپس با توجه به نقش مهم و اساسی زکات در فقرزدایی در قسمت بعدی به مقایسه و تأثیر درآمد زکات بر فقرزدایی طی سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۰ (به علت کامل نبودن برخی از داده‌های دیگر سال‌ها)، پرداخته شده است. در اینجا به خاطر محدودیت در اطلاعات، فرض شده است که کلیه محصولات گندم و جو تولید شده در استان‌های شمالی مشمول زکات هستند. در ادامه و در قسمت (۳-۵) نتایج حاصل از برآورد زکات بر رشد اقتصادی به روش گشتاور تعمیم‌یافته، بیان شده است.

۵-۱. برآورد زکات

درآمد زکات مستقیماً با منابعی که زکات از آن‌ها جمع‌آوری می‌شود، مرتبط است. فقها در تعیین این منابع بین دو نظر اختلاف دارند. برخی دامنه وسیعی از منابع را

است که درآمد زکات در سه شرایط خوشبینانه یا حداکثر مشارکت (هزینه درآمد ۱۰ درصد) و میانگین یا مشارکت متوسط (هزینه درآمد ۵۰ درصد) و در شرایط بدبینانه یا حداقل مشارکت (هزینه درآمد ۹۰ درصد) مورد مقایسه و بررسی قرار گرفته است.

نتایج تحقیق نشان داده است که درآمد حاصل از زکات در برنامه های فقرزدایی روستاهای استان های شمالی مؤثر بوده است. ولی تأثیر آن در استان های گیلان و مازندران نسبت به استان گلستان چندان محسوس نبوده است. هم چنین، نتایج نشان داده است که درآمد زکات استان گلستان درصد بیش تری از هزینه های فقرزدایی را نسبت به استان های گیلان و مازندران پوشش داده است. مقایسه بین درآمدهای حاصل از زکات استان ها دلالت بر آن دارد که این درآمد به تنهایی برای رفع فقر استان های مورد نظر کفایت نمی کند. از این رو، استفاده از درآمدهای دیگری از جمله مالیات ضروری است.

یکی از اصول مهمی که در اسلام به شدت بر آن تأکید شده، تأمین حداقل های معیشتی خانوارها است. حکومت اسلامی از یک سو وظیفه دارد که با آماده سازی فضای جامعه، موجب ورود افراد به فضای کسب و کار سالم شود و از سوی دیگر به یاری کسانی که از تأمین حداقل معیشت های خود درمانده اند و قادر به فراهم سازی آن نیستند، بپردازد. با در نظر گرفتن سه فرض می توان نقش مهم زکات را در فقرزدایی و تأمین حداقل معیشت های افراد نیازمند بیان کرد. اینکه درآمد زکات دارای حداقل معیشت باشد، این درآمد قادر است در طی این سال ها با حداقل مقدار ۰/۰۳ درصد در استان گیلان و حداکثر مقدار ۷٪ در استان گلستان، هزینه های فقرزدایی را پوشش دهد. اگر میانگین درآمد زکات یعنی، سطح ۵۰ درصد در نظر گرفته شود، درآمد زکات میانگین و به عبارتی مشارکت متوسط این استان ها نشان داده است که این درآمد می تواند حداقل هزینه ها را در استان گیلان با ۰/۱ درصد و حداکثر هزینه ها را در استان گلستان با ۳۷

برمی گزینند و برخی فقط منابع محدودی را مشمول پرداخت زکات می دانند. معتقدان به منابع محدود، نظرشان مبتنی بر مثالی است که پیامبر (ص)، در جمع آوری زکات مطرح نموده اند. حال آن که گروه دیگر موضوعات تصریح شده زکات و معنای کلی متون مذکور در قرآن و سنت را مد نظر قرار داده اند. کلیه هزینه های حسابداری از جمله هزینه های قابل قبول محسوب می شوند که همه پرداخت های کاشت، داشت و برداشت محصول را در بر می گیرند. لذا هزینه های عواملی که در مالکیت مؤدی است و یا به عبارتی هزینه های ضمنی را در بر نمی گیرد.

نتایج تحقیق در جدول (۱) نشان داده است بیشترین درآمد زکات مربوط به استان گلستان و در سال زراعی ۱۳۹۱-۱۳۹۰ بوده که معادل ۵۱۴۲۵۴۹۵۰ ریال برآورد شده است. کمترین درآمد نیز در استان گیلان با مقدار ۱۴۳۹۳۳۸۴ ریال در سال زراعی ۱۳۸۷-۱۳۸۶ بوده است. با برآورد هزینه های استان ها در سطوح مختلف، نتایج در سطوح پایین تر، متوسط و حتی بیش تر درآمد نشان داده است که استان گلستان بیشترین مقدار برآوردی زکات را به خود اختصاص داده و کمترین مقدار آن نیز در استان گیلان برآورد شده است. با توجه به رتبه بندی استان های شمالی، استان مازندران در رتبه دوم قرار گرفته است.

در این راستا زمانی فر (۱۳۸۲)، با توجه به آمارهای موجود، ابتدا تولید سرانه گندم و جو را در روستاهای مورد نظر محاسبه و سپس سود حاصل از تولید گندم و جو را در استان های مربوطه به دست آورده است. وی زکات گندم و جو آبی و دیم را به ترتیب با نرخ ۵ و ۱۰ درصد سود تولید گندم و جو محاسبه نموده و از جمع زکات روستاها، زکات استان را به دست آورده است.

۵-۲. هزینه های فقرزدایی

در این بخش ابتدا هزینه های فقرزدایی استان های شمالی طی دوره ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۰ برآورد گردیده است و سپس نتایج حاصل از آن با مقدار زکات برآوردی در نسبت های مختلف مقایسه شده است. لازم به یادآوری

درصد پوشش دهد. هم‌چنین، نتایج نشان داده‌است که حداکثر مشارکت و در شرایط خوشبینانه و به عبارتی با درآمد زکات حداکثر، این درآمد قادر به پوشش حداقل هزینه در استان گیلان با ۰/۱ درصد و حداکثر ۶۷ درصد از این هزینه‌ها در استان گلستان است. نتایج حاصل از این برآورد در جدول (۲) نشان داده شده است.

با مشاهده ارزیابی‌ها و مقایسه بین استان‌های شمالی نتایج نشان داده‌است که حتی در شرایط حداقل بودن درآمد، این درآمد قادر بوده که درصدی از هزینه‌های فقرزدایی را پوشش دهد. هر چند استان‌های گیلان و مازندران درصد پائینی از پوشش هزینه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. اگر چه این درصد در سال‌های مختلف متفاوت است، اما درآمد زکات محصولات گندم و جو صرفاً در استان گلستان نقش مؤثرتری در فقرزدایی روستاهای استان داشته‌است. هم‌چنین، این درآمد توانسته‌است در تأمین مالی هزینه‌های زیرساخت‌ها، نقش مناسبی ایفا نماید. این نتایج با نتیجه تحقیق گیلک

حکیم‌آبادی (۱۳۸۶)، در مطالعه استان گلستان مطابقت داشته‌است. ولی در استان‌های گیلان و مازندران به علت عدم کفایت این مسئله، باید از ابزارهای دیگری مانند زکات مال، خمس و دیگر پرداخت‌ها جهت توسعه روستایی و فقرزدایی استفاده شود. کباء‌الحسینی (۱۳۸۷)، نیز نقش زکات فطره در فقرزدایی را کافی ندانسته و استفاده از دیگر ابزارها را در فقرزدایی مهم دانسته است. شاید این امر در استان‌های شمالی از جمله مازندران و گیلان به دلیل شرایط اقتصادی کشاورزان از جمله فقر آن‌ها صورت پذیرد. با این حال، در اغلب کشورها این بخش از پرداخت مالیات معاف هستند. حتی در کشوری مانند آمریکا، کشاورزی نه تنها از پرداخت مالیات معاف بوده، بلکه یارانه نیز به آن پرداخت می‌شود این یارانه قریب به ۲۵ میلیارد دلار است. در ایران نیز کشاورزی از پرداخت مالیات معاف است. با این شرایط، کشاورزی هر روز با کاهش تولید همراه می‌باشد و ایران از جمله کشورهای مطرح واردکننده مواد غذایی است.

جدول ۱. برآورد زکات استان‌های شمالی ایران

ردیف	سال عنوان	۸۴-۸۵	۸۵-۸۶	۸۶-۸۷	۸۷-۸۸	۸۸-۸۹	۸۹-۹۰	۹۰-۹۱
استان گیلان								
۱	هزینه ۱۰٪ درآمد مشمول زکات	۲۶۶۲۰۶۸۴۰	۸۷۷۳۳۰۹	۱۴۳۹۳۶۸۴	۲۲۲۱۵۳۱۵۸	۳۱۵۲۸۰۳۳	۱۳۱۲۰۰۷۳۹	۱۱۶۴۵۵۹۴۵
۲	هزینه ۱۰٪ درآمد مشمول زکات	۲۶۶۲۰۶۸۴	۸۷۷۳۳۰۹	۱۴۳۹۳۶۸	۲۲۲۱۵۳۱۶	۳۱۵۲۸۰۳	۱۳۱۲۰۰۷۴	۱۱۶۴۵۵۹۵
۳	هزینه ۲۵٪ درآمد مشمول زکات	۶۶۵۵۱۷۱۰	۲۱۹۳۳۲۷۳	۳۵۹۸۴۲۱	۵۵۵۳۸۲۹۰	۷۸۸۲۰۰۸	۳۲۸۰۰۱۸۵	۲۹۱۱۳۹۸۶
۴	هزینه ۵۰٪ درآمد مشمول زکات	۱۳۳۱۰۳۴۲۰	۴۳۸۶۶۵۴۵	۷۱۹۶۸۴۲	۱۱۱۰۷۶۵۷۹	۱۵۷۶۴۰۱۷	۶۵۶۰۰۳۷۰	۵۸۲۲۷۹۷۳
۵	هزینه ۷۵٪ درآمد مشمول زکات	۱۹۹۶۵۵۱۳۰	۶۵۷۹۹۸۱۸	۱۰۷۹۵۲۶۳	۱۶۶۶۱۴۸۶۹	۲۳۶۴۶۰۲۵	۹۸۴۰۰۵۵۴	۸۷۳۴۱۹۵۹
۶	هزینه ۱۰۰٪ درآمد مشمول زکات	۲۶۶۲۰۶۸۴۰	۸۷۷۳۳۰۹	۱۴۳۹۳۶۸۴	۲۲۲۱۵۳۱۵۸	۳۱۵۲۸۰۳۳	۱۳۱۲۰۰۷۳۹	۱۱۶۴۵۵۹۴۵
	درآمد مشمول زکات	.	.	.	.	.	.	.
	برآورد زکات	.	.	.	.	.	.	.

استان گلستان							
۵۱۴۲۵۴۴۹۵۰	۲۷۸۴۳۷۹۰۰۰	۳۶۹۸۶۵۶۲۰۰	۳۸۶۸۵۸۵۱۰۰	۱۳۷۱۱۲۷۲۰۰	۲۶۷۹۹۶۵۸۲۰	۲۱۴۶۳۰۸۵۵۰	۱ هزینه ۰٪ درآمد مشمول زکات
۵۱۴۲۵۴۴۹۵	۲۷۸۴۳۷۹۰۰	۳۶۹۸۶۵۶۲۰	۳۸۶۸۵۸۵۱۰	۱۳۷۱۱۲۷۲۰	۲۶۷۹۹۶۵۸۲	۲۱۴۶۳۰۸۵۵	برآورد زکات
۵۱۴۲۵۴۴۹۵	۲۷۸۴۳۷۹۰۰	۳۶۹۸۶۵۶۲۰	۳۸۶۸۵۸۵۱۰	۱۳۷۱۱۲۷۲۰	۲۶۷۹۹۶۵۸۲	۲۱۴۶۳۰۸۵۵	هزینه ۱۰٪
۴۶۲۸۲۹۰۴۵۵	۲۵۰۵۹۴۱۱۰۰	۳۳۲۸۷۹۰۵۸۰	۳۴۸۱۷۲۶۵۹۰	۱۳۳۴۰۱۴۴۸۰	۲۴۱۱۹۶۹۲۳۸	۱۹۲۲۶۷۶۹۵	۲ درآمد مشمول زکات
۴۶۲۸۲۹۰۴۶	۲۵۰۵۹۴۱۱۰۰	۳۳۲۸۷۹۰۵۸	۳۴۸۱۷۲۶۵۹	۱۳۳۴۰۱۴۴۸	۲۴۱۱۹۶۹۲۴	۱۹۲۲۶۷۷۷۰	برآورد زکات
۱۲۸۵۶۳۶۲۳۸	۶۹۶۰۹۴۷۵۰	۹۳۴۶۶۴۰۵۰	۹۶۷۱۴۶۲۷۵	۳۴۲۷۸۱۸۰۰	۶۶۹۹۹۱۴۵۵	۵۳۴۰۷۷۱۳۸	هزینه ۲۵٪
۳۸۵۶۹۰۸۷۱۳	۲۰۸۸۲۸۴۲۵۰	۲۷۷۳۹۹۲۱۵۰	۲۹۰۱۴۳۸۸۲۵	۱۰۲۸۳۴۵۴۰۰	۲۰۰۹۹۷۴۳۶۵	۱۶۰۲۲۳۱۴۱۳	۳ درآمد مشمول زکات
۳۸۵۶۹۰۸۷۱	۲۰۸۸۲۸۴۲۵	۲۷۷۳۹۹۲۱۵	۲۹۰۱۴۳۸۸۲	۱۰۲۸۳۴۵۴۰	۲۰۰۹۹۷۴۳۷	۱۶۰۲۲۳۱۴۱	برآورد زکات
۲۵۷۱۷۲۲۴۷۵	۱۳۲۸۱۸۹۵۰۰	۱۸۴۹۳۲۲۸۱۰۰	۱۹۳۴۴۹۲۵۵۰	۶۸۵۵۶۳۶۰۰	۱۳۳۹۹۸۲۹۱۰	۱۰۶۸۱۵۴۲۷۵	هزینه ۵۰٪
۲۵۷۱۷۲۲۴۷۵	۱۳۲۸۱۸۹۵۰۰	۱۸۴۹۳۲۲۸۱۰۰	۱۹۳۴۴۹۲۵۵۰	۶۸۵۵۶۳۶۰۰	۱۳۳۹۹۸۲۹۱۰	۱۰۶۸۱۵۴۲۷۵	۴ درآمد مشمول زکات
۲۵۷۱۷۲۲۴۸	۱۳۲۸۱۸۹۵۰	۱۸۴۹۳۲۲۸۱۰	۱۹۳۴۴۹۲۵۵	۶۸۵۵۶۳۶۰	۱۳۳۹۹۸۲۹۱	۱۰۶۸۱۵۴۲۸	برآورد زکات
۳۸۵۶۹۰۸۷۱۳	۲۰۸۸۲۸۴۲۵۰	۲۷۷۳۹۹۲۱۵۰	۲۹۰۱۴۳۸۸۲۵	۱۰۲۸۳۴۵۴۰۰	۲۰۰۹۹۷۴۳۶۵	۱۶۰۲۲۳۱۴۱۳	هزینه ۷۵٪
۱۲۸۵۶۳۶۲۳۸	۶۹۶۰۹۴۷۵۰	۹۳۴۶۶۴۰۵۰	۹۶۷۱۴۶۲۷۵	۳۴۲۷۸۱۸۰۰	۶۶۹۹۹۱۴۵۵	۵۳۴۰۷۷۱۳۸	۵ درآمد مشمول زکات
۱۲۸۵۶۳۶۲۴	۶۹۶۰۹۴۷۵	۹۳۴۶۶۴۰۵	۹۶۷۱۴۶۲۸	۳۴۲۷۸۱۸۰	۶۶۹۹۹۱۴۶	۵۳۴۰۷۷۱۴	برآورد زکات
۵۱۴۲۵۴۴۴۹۵۰	۲۷۸۴۳۷۹۰۰۰	۳۶۹۸۶۵۶۲۰۰	۳۸۶۸۵۸۵۱۰۰	۱۳۷۱۱۲۷۲۰۰	۲۶۷۹۹۶۵۸۲۰	۲۱۴۶۳۰۸۵۵۰	هزینه ۱۰۰٪
.	.	.	.	.	.	.	درآمد مشمول زکات
.	.	.	.	.	.	.	برآورد زکات
استان مازندران							
۷۹۲۸۵۳۷۰۰	۱۰۹۹۷۵۴۲۰۰	۵۱۰۷۴۳۴۰۰	۷۶۰۰۰۱۰۵۰	۳۷۴۹۸۱۲۵۰	۲۸۰۰۶۱۰۰۰	۳۰۷۳۰۵۶۷۰	۱ هزینه ۰٪ درآمد مشمول زکات
۷۹۲۸۵۳۷۰	۱۰۹۹۷۵۴۲۰	۵۱۰۷۴۳۴۰	۷۶۰۰۰۱۰۵	۳۷۴۹۸۱۲۵	۲۸۰۰۶۱۰۰	۳۰۷۳۰۵۶۷	برآورد زکات
۷۹۲۸۵۳۷۰	۱۰۹۹۷۵۴۲۰	۵۱۰۷۴۳۴۰	۷۶۰۰۰۱۰۵	۳۷۴۹۸۱۲۵	۲۸۰۰۶۱۰۰	۳۰۷۳۰۵۶۷	هزینه ۱۰٪
۷۱۳۵۶۸۳۳۰	۹۸۹۷۷۸۷۸۰	۴۵۹۶۶۹۰۶۰	۶۸۴۰۰۹۴۵	۳۳۷۴۸۳۱۲۵	۲۵۲۰۵۴۹۰۰	۲۷۶۵۷۵۱۰۲	۲ درآمد مشمول زکات
۷۱۳۵۶۸۳۳	۹۸۹۷۷۸۷۸	۴۵۹۶۶۹۰۶	۶۸۴۰۰۹۵	۳۳۷۴۸۳۱۳	۲۵۲۰۵۴۹۰	۲۷۶۵۷۵۱۰	برآورد زکات
۱۹۸۱۲۱۳۴۲۵	۲۷۴۹۳۸۵۵۰	۱۲۷۶۸۵۸۵۰	۱۹۰۰۰۰۲۶۳	۹۳۷۴۵۳۱۳	۷۰۰۱۵۲۵۰	۷۶۸۲۶۴۱۸	هزینه ۲۵٪
۵۹۴۶۴۰۲۷۵	۸۲۴۸۱۵۶۵۰	۳۸۳۰۵۷۵۵۰	۵۷۰۰۰۰۷۸۸	۲۸۱۲۳۵۹۳۸	۲۱۰۰۴۵۷۵۰	۲۳۰۴۷۹۲۵۲	۳ درآمد مشمول زکات
۵۹۴۶۴۰۲۸	۸۲۴۸۱۵۶۵	۳۸۳۰۵۷۵۵	۵۷۰۰۰۰۷۹	۲۸۱۲۳۵۹۴	۲۱۰۰۴۵۷۵	۲۳۰۴۷۹۲۵	برآورد زکات
۳۹۴۴۲۶۸۵۰	۵۴۹۸۷۷۱۰۰	۲۵۵۳۷۱۷۰۰	۳۸۰۰۰۰۵۲۵	۱۸۷۴۹۰۶۲۵	۱۴۰۰۳۰۵۰۰	۱۵۳۶۵۲۸۳۵	هزینه ۵۰٪
۳۹۴۴۲۶۸۵۰	۵۴۹۸۷۷۱۰۰	۲۵۵۳۷۱۷۰۰	۳۸۰۰۰۰۵۲۵	۱۸۷۴۹۰۶۲۵	۱۴۰۰۳۰۵۰۰	۱۵۳۶۵۲۸۳۵	۴ درآمد مشمول زکات
۳۹۴۴۲۶۸۵	۵۴۹۸۷۷۱۰	۲۵۵۳۷۱۷۰	۳۸۰۰۰۰۵۲	۱۸۷۴۹۰۶۳	۱۴۰۰۳۰۵۰	۱۵۳۶۵۲۸۴	برآورد زکات
۵۹۴۶۴۰۲۷۵	۸۲۴۸۱۵۶۵۰	۳۸۳۰۵۷۵۵۰	۵۷۰۰۰۰۷۸۸	۲۸۱۲۳۵۹۳۸	۲۱۰۰۴۵۷۵۰	۲۳۰۴۷۹۲۵۲	هزینه ۷۵٪
۱۹۸۱۲۱۳۴۲۵	۲۷۴۹۳۸۵۵۰	۱۲۷۶۸۵۸۵۰	۱۹۰۰۰۰۲۶۳	۹۳۷۴۵۳۱۳	۷۰۰۱۵۲۵۰	۷۶۸۲۶۴۱۸	۵ درآمد مشمول زکات
۱۹۸۱۲۱۳۴۳	۲۷۴۹۳۸۵۵	۱۲۷۶۸۵۸۵	۱۹۰۰۰۰۲۶	۹۳۷۴۵۳۱	۷۰۰۱۵۲۵	۷۶۸۲۶۴۲	برآورد زکات
۷۹۲۸۵۳۷۰۰	۱۰۹۹۷۵۴۲۰۰	۵۱۰۷۴۳۴۰۰	۷۶۰۰۰۱۰۵۰	۳۷۴۹۸۱۲۵۰	۲۸۰۰۶۱۰۰۰	۳۰۷۳۰۵۶۷۰	هزینه ۱۰۰٪
.	.	.	.	.	.	.	درآمد مشمول زکات
.	.	.	.	.	.	.	برآورد زکات

۳-۵. یافته‌های اثر زکات بر رشد اقتصادی

همان طور که در قسمت روش‌شناسی اشاره شد، الگوی مورد برآورد بر پایه برآوردگرهای پویا به روش گشتاورهای تعمیم یافته‌است که چارچوب تجربی آن مستخرج شده از الگوی استفاده شده توسط بالتاجی (۲۰۰۷) است. حال رابطه (۴) را می‌توان بر اساس

با توجه به مطالب عنوان شده، اگر در جامعه زکات پرداخت شود، بسیاری از ناهنجاری‌های جامعه کاهش خواهد یافت، بنابراین باید زکات به سوی نیازمندان و ضرورت‌های آنان سوق داده شود و انجام فریضه الهی زکات، مستندسازی و ساختارسازی در کمیته امداد امام خمینی(ره)، امری مهم محسوب گردد.

جدول ۲. مقایسه درآمد زکات با هزینه‌های فقرزدایی استان‌های شمالی

سال	هزینه درآمد، درصد (کشت گندم و جو)	گیلان		گلستان		مازندران	
		هزینه‌های فقرزدایی (هزار ریال)	درصد نسبت زکات به هزینه‌های فقرزدایی	هزینه‌های فقرزدایی (هزار ریال)	درصد نسبت زکات به هزینه‌های فقرزدایی	هزینه‌های فقرزدایی (هزار ریال)	درصد نسبت زکات به هزینه‌های فقرزدایی
۸۷	۱۰	۱۱۱۹۰۲۲۶۶۷	۰.۰۱۸	۶۳۰۵۹۴۳۹۱	۰.۵۵	۶۷۵۴۱۸۸۷۴	۰.۱
	۵۰		۰.۰۱		۰.۳۱		
	۷۵		۰.۰۰۵		۰.۱۵		
	۹۰		۰.۰۲		۰.۰۶		
۸۸	۱۰	۱۰۹۵۴۱۸۹۵۷	۰.۰۰۳	۷۲۷۴۴۳۶۱۵	۰.۴۶	۶۹۶۵۴۲۱۳۳	۰.۰۷
	۵۰		۰.۰۰۱		۰.۲۵		
	۷۵		۰.۰۰۵		۰.۱۳		
	۹۰		۰.۰۰۳		۰.۰۵		
۸۹	۱۰	۸۷۰۳۳۶۳۶۳	۰.۰۱۴	۳۷۶۵۶۳۲۱۱	۰.۶۷	۵۹۸۲۸۲۲۶۸	۰.۱۷
	۵۰		۰.۰۰۸		۰.۳۷		
	۷۵		۰.۰۰۴		۰.۱۸		
	۹۰		۰.۰۰۲		۰.۰۷		
۹۰	۱۰	۱۲۹۱۷۳۹۴۵۵	۰.۰۰۸	۷۱۶۱۳۸۴۷۱	۰.۶۵	۱۱۹۱۵۳۲۴۵۰	۰.۰۶
	۵۰		۰.۰۰۵		۰.۳۶		
	۷۵		۰.۰۰۲		۰.۱۸		
	۹۰		۰.۰۰۱		۰.۰۷		

منبع: محاسبات تحقیق

جدول ۳. نتایج آزمون ریشه واحد لوین، لین و چوی

متغیر	آماره	نتیجه
LGDP	-۷۶,۲۴	مانا
LTCOM	۱-۳۰,۱	مانا
LTRZQ	۱-۶۶,۲۳	مانا
LUN	۱-۴۴,۳	مانا
LPOPSH	۱-۲۷,۲	مانا

منبع: محاسبات تحقیق

نتایج آزمون ریشه واحد لوین، لین و چوی نشان داده‌است که تمامی متغیرها در سطح مانا هستند. با توجه به مانایی متغیرها نیازی به انجام آزمون هم‌جمعی نیست و کاذب بودن رگرسیون رد می‌شود. نتایج حاصل از برآورد مدل به روش گشتاور تعمیم‌یافته در جدول (۴) آمده‌است. مهم‌ترین آماره در روش گشتاور تعمیم‌یافته آماره J است. آماره J توسط سارگان بیان شده‌است. آزمون

متغیرهای مورد نظر که در بخش ارائه الگو به بحث

گذاشته شد، تصریح نمود، به طوری که:

$$\begin{aligned}
 LGDP_{it} = & S_1 + LGDP_{i,t-1} + S_2 LTCOM \\
 & + S_3 LTRZQ_{it} + S_4 LPOPSH \\
 & + LUN_{it} + v_{it}
 \end{aligned} \quad (5)$$

TRZQ درآمد زکات، POPSH جمعیت شاغل، UN

نرخ بیکاری استان‌ها و v جمله پسماند است. i و t نیز نشان‌دهنده مقاطع مورد نظر و زمان هستند.

پیش از برآورد مدل، مانایی تمام متغیرها مورد استفاده در تخمین، آزمون شده‌است. برای این منظور از آزمون ریشه واحد لوین، لین و چوی^{۱۱}، در داده‌های تابلویی استفاده شده‌است. نتایج این آزمون برای کلیه متغیرهای مدل در جدول (۳) آمده‌است.

سارگان (۱۹۵۸)، برای تعیین هر نوع همبستگی بین ابزارها و خطاها به کار برده می شود.

جدول ۴. برآورد اثر زکات بر رشد اقتصادی

متغیر	ضرایب	آماره t
C	-۰.۷۸	-۱.۹۳
LGDP(-1)	۰.۸۸	۱۲۸.۳
LTCOM	-۰.۰۳	-۱.۳
LTRZQ	۰.۰۰۵	۷.۸۱
LUN	-۰.۰۳	-۱.۶۲
LPOPSH	۰.۲۷	۳۱.۰۳
ضریب تعیین تعدیل شده	۰.۹۹۵	
ضریب تعیین	۰.۹۹۷	
J	۱۵.۶	

منبع: محاسبات تحقیق

رسیدن به تمامی اهداف توسعه که همان رشد اقتصادی، عدالت، رفاه، افزایش سطح زندگی، اشتغال، برابری، بهداشت، آموزش، امنیت فکری و اجتماعی است، کمک نماید. این نتیجه اهمیت دیگر موارد زکات (نقدین، انعام ثلاثه و ...) و همچنین دریافت مالیات های اسلامی دیگر از جمله خمس را در کنار زکات (گندم و جو) ضروری می سازد. همچنین، یافته ها نشان داده است که هزینه زکات بر رشد اقتصادی اثری منفی داشته است. افزایش یک درصدی در وضعیت بیکاری استان ها نیز رشد اقتصادی را با کاهش ۰/۰۳ درصدی مواجه ساخته است. دیگر متغیرها یعنی وقفه تولید ناخالص داخلی و جمعیت شاغل هم اثری مثبت و معنی دار بر رشد داشته اند.

بحث و نتیجه گیری

هدف از این تحقیق، بررسی تأثیر نقش زکات در فقرزدایی استان های شمالی و همچنین، اثر آن بر رشد اقتصادی طی دوره ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۰ بوده است. در این مقاله مشابه سایر مطالعات انجام شده که مسئله را در یک استان مانند خوزستان و گلستان مورد بررسی قرار داده اند، در استان های شمالی مورد بررسی قرار گرفته است که محیطی بسیار مناسب و غنی برای کشت محصولات کشاورزی از جمله گندم و جو دارند. با توجه به اهمیت مسئله زکات و نقش آن در مسئله فقرزدایی به خصوص در محیط روستایی و توسعه آن مقایسه این امر در این استان ها توجه مسئولین و برنامه ریزان را برای مسئله کشاورزی و توجه به این قشر آسیب پذیر پررنگ تر خواهد کرد.

نتایج نشان داده است که طی بررسی فرضیه تحقیق، یعنی مقایسه درآمد زکات با هزینه های فقرزدایی استان ها، بر اساس اطلاعات و آمار تهیه شده، درآمد زکات در تمام سال های مورد تحقیق حتی در شرایط حداقل مشارکت، قادر بوده است درصدی از هزینه های توسعه ای روستاها را پوشش دهد. همچنین، استان های شمالی می توانند فقر را در مناطق خود از طریق مؤسسات زکات از بین ببرند و

برای این که ابزارها معتبر باشند، باید بین ابزارها و جملات خطا همبستگی وجود نداشته باشد. فرضیه صفر برای آزمون این است که ابزارها تا آن جا معتبر هستند که با خطاها در معادله تفاضلی مرتبه اول همبسته نباشند. عدم رد فرضیه صفر می تواند شواهدی را دال بر مناسب بودن ابزارها فراهم آورد (طیبی و همکاران، ۱۳۹۰). نتایج آماره J نشان داده است که بر اساس فرضیه صفر آزمون سارگان، متغیرهای ابزاری استفاده شده با پسماندها همبسته نیستند؛ بنابراین، متغیرهای ابزاری استفاده شده در این مدل مناسب هستند.

نتایج برآورد نشان داده است که درآمد زکات بر رشد اقتصادی تأثیر مثبت و معنی دار داشته و مطابق با انتظارات تئوریک بوده است. اگر چه درآمد زکات رشد اقتصادی را با افزایش مواجه کرده است، اما این اثر اندک بوده و معادل ۰/۰۰۵ درصد برآورد گردیده است. این نتیجه با مطالعه توسلی (۱۳۸۶)، مطابقت داشته که در مطالعه خود اثر مثبت زکات بر رشد و توسعه اقتصادی را تأیید کرده بود. یافته های پژوهشی توسلی (۱۳۸۳)، نیز نشان داده است که زکات می تواند مقدمات رشد اقتصادی را فراهم کرده و با نقشی که در ایجاد عدالت اجتماعی، فردی و اقتصادی دارد جهت

اثرگذار دانسته که در کنار دیگر موارد زکات و مالیات‌های اسلامی می‌تواند نقش مهمی را در فرآیند رشد و توسعه فراهم کند. این مسئله با رعایت عدالت اقتصادی و اجتماعی در جامعه قابل اجرا است.

نتایج این مطالعه، اطلاعاتی را در اختیار نهادهایی که متکفل احیای این واجب دینی، در جهت جمع‌آوری و توزیع آن هستند ارائه می‌کند. علاوه بر آن، برنامه‌ریزان اقتصادی نیز بر این اساس، می‌توانند آن را در تصمیم‌سازی خود در جهت پیشبرد اهداف جامعه به‌کارگیرند. در جهت کاربردی‌نمودن برنامه‌های توسعه‌ای و جمع‌آوری زکات پیشنهاد می‌گردد که کمیته‌ای متشکل از مسئولین دستگاه‌های دولتی و حوزوی ذریعته اجرایی، به صورت استانی تشکیل گردد تا بین نیازهای احصاء‌شده روستاها و توانمندی‌های زکات جمع‌آوری‌شده با برنامه‌های توسعه‌ای استان‌ها هماهنگی و ارتباط بیشتری ایجاد گردد.

منابع

ارضروم چیلر، نسرين (۱۳۸۴). «ابعاد گوناگون فقر در ایران». مجموعه پژوهش‌های اقتصادی. اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، شماره ۲۷.

ازکیا، مصطفی و غفاری، غلام‌رضا (۱۳۸۴). «جامعه‌شناسی توسعه، توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران». تهران: نشر نی.

امینی، اعظم (۱۳۸۴). «مالیات در اسلام». قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، چاپ اول.

آمارنامه کشاورزی (۱۳۸۵-۱۳۹۰). وزارت جهاد کشاورزی. معاونت برنامه‌ریزی و اقتصادی. مرکز فناوری اطلاعات و ارتباطات. جلد اول: محصولات زراعی، سال زراعی ۹۰-۱۳۸۹.

پورفرج، علیرضا و انصاری سامانی، حبیب (۱۳۹۰). «نقش مالیات اسلامی زکات در رشد و توسعه اقتصادی در

در صورتی که جمع‌آوری آن از طریق قانون مقرر شود، با گسترش منابع آن، تمام ابزار کسب ثروت را شامل می‌شود و فقط برای اعضای نیازمند جامعه هزینه می‌گردد. این امر از طریق یک برنامه طراحی شده در مدت چندین سال به انجام می‌رسد. گزارش بانک جهانی تخمین زده‌است که هزینه انتقال همه افراد به بالاتر از خط فقر فقط سه درصد کل مصرف در کشورهای در حال توسعه است و همین هزینه برای خارج کردن افراد از فقر شدید یک درصد کل مصرف کافی است (طیب، ۱۳۸۹: ۸۳).

براساس بررسی‌ها با مقایسه درآمد زکات با هزینه‌های فقرزدایی به قدرت توانمندی‌های زکات در تأمین مالی هزینه‌های توسعه‌ای پی برده می‌شود. بر اساس تحقیق انجام شده، استان گلستان در مقایسه با استان‌های مازندران و گلستان نقش ارزنده‌ای در فقرزدایی داشته‌است و از طرفی اهمیت و توجه این استان در مقایسه با دو استان دیگر در تولید گندم و جو و درآمدهای حاصل از آن و همچنین مقدار زکات پرداختی بیشتر بوده‌است. با توجه به این امر با جمع‌آوری زکات و جهت‌دهی هزینه‌ها در جهت توسعه روستایی و فقرزدایی می‌توان گام‌های مؤثری برداشت.

اگر چه ایران به موفقیت‌هایی در زمینه کاهش فقر دست یافته‌است، اما چالش‌های فراوانی بر سر راه آن در صورت مصمم‌بودن به کاهش فقر مطلق وجود خواهد داشت؛ بنابراین شناسایی استراتژی‌های کاهش فقر و ارائه سیاست‌های مورد نیاز برای کاهش فقر در ایران که تاکنون نیز دنبال شده‌است، ضروری خواهد بود. استراتژی کلی کاهش فقر، توسعه انسانی و نیازهای پایه؛ نظیر سلامت، آموزش، تغذیه، مسکن، آب آشامیدنی و غیره، سیاست‌های حمایت‌های اجتماعی مانند حمایت از نیازمندان و محرومان و از کار افتادگان، توانمندسازی زنان، حفاظت از محیط زیست و غیره از جمله برنامه‌های کاهش فقر در ایران است که این امور باید در استان‌های کشور تقویت گردد. نتایج برآورد اثر زکات بر رشد اقتصادی نیز درآمد زکات را بر رشد

- مقایسه با مالیات‌های متعارف». مجموعه مقالات سومین همایش مالیات‌های اسلامی، قم: دانشگاه مفید، ۹۳-۹۶.
- پیرنیا، حسین (۱۳۵۵). «مالیه عمومی». تهران: امیرکبیر.
- تودارو، مایکل (۱۹۴۲). «توسعه اقتصادی در جهان سوم». ترجمه غلامعلی فرجادی. تهران: نشر وزارت برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی، اجتماعی و انتشارات، چاپ سیزدهم.
- توسلی، محمداسماعیل (۱۳۸۶). «زکات و اثر آن بر رشد و توسعه اقتصادی». تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- (۱۳۸۳). «امکان‌سنجی اجرای زکات در ایران (با بهره‌گیری از تجربیات کشورهای اسلامی)». سومین همایش دو سالانه اقتصاد اسلامی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۳ و ۴ دیماه.
- توسلی، محمدحسین (۱۳۸۸). «زکات و اثر آن بر رشد و توسعه اقتصادی». مجموعه مقالات دومین همایش مالیات‌های اسلامی، قم: دانشگاه مفید.
- ثامنی کیوانی، فرشاد (۱۳۷۷). «تعیین ظرفیت بالقوه زکات در ایران». تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- حر العاملی، محمدبن الحسن (۱۴۰۳ ق.). «وسائل الشیعه». تهران: المکتبه الاسلامیه.
- حسین‌جان‌ی، ابوالفضل و معتمد، محمدکریم (۱۳۹۱). «نقش زکات در توسعه اقتصادی و اجتماعی روستاهای کشورهای اسلامی». پنجمین کنگره بین‌المللی جغرافی‌دانان اسلام.
- حمزه‌پور، محمدحسین؛ صدر، سید کاظم و کفائی، محمدعلی (۱۳۸۱). «بررسی مالیات‌ها بر شرکت‌ها در ایران بر اساس الگوی مالیات‌های اسلامی». فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، شماره ۱۰، بهار، ۱۳-۴۰.
- خدادادکاشی، فرهاد؛ باقری، فریده؛ حیدری، خلیل و خدادادکاشی، امید (۱۳۸۱). «اندازه‌گیری شاخص‌های فقر در ایران، کاربرد انواع خط فقر، شکاف فقر، شاخص فقر، گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی، ۱۱-۱۳۶۳-۱۳۷۹».
- خرمی، فرهاد (۱۳۷۵). «بررسی تطبیقی - تحلیلی از نظریه فقر زدایی اسلامی و نظریه‌های فقرزدایی انگلوساکسون». مجله برنامه و بودجه، شماره ۲، ۴۷-۷۱.
- دفتر همکاری حوزه و دانشگاه (۱۳۷۹). «مبانی اقتصاد اسلامی». پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تهران: سمت، چاپ سوم.
- رضوانفر، نادیا (۱۳۸۹). «بررسی اثر اقتصادی زکات (گندم و جو) در توسعه روستایی: مطالعه موردی استان کردستان سال‌های ۸۱-۸۸». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام‌نور.
- زمانی‌فر، حسین (۱۳۸۲). «ارزیابی توان فقرزدایی زکات در برخی از استان‌های منتخب». پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران، دانشکده اقتصاد، دانشگاه تهران.
- سال‌نامه‌های آماری استان‌های مازندران، گیلان و گلستان در سال‌های ۱۳۸۸، ۱۳۸۹ و ۱۳۹۰. سایت مرکز آمار.
- سراج‌الدین، اسماعیل (۱۳۸۲). «فقرزدایی، چالش‌ها و راهبردهای اسلامی». مترجم: ناصر جهانیان. فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۱۲، ۱۴۷-۱۶۴.
- سلیمانی امیری، غلامرضا و فرشی، زهرا (۱۳۹۰). «ارزیابی روش محاسبه زکات در بنگاه‌های اقتصادی کشورهای اسلامی». نشریه فقه اهل بیت، شماره ۶۷-۶۶، ۲۰۵-۲۴۹.
- شعبانی، احمد و کاشیان، عبدالمحمد (۱۳۹۲). «زکات پول از منظر فقه فریقین و بررسی ظرفیت بالقوه آن در فقرزدایی (مطالعه سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۸۹ اقتصاد ایران)». دوفصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی، دوره ۶، شماره ۱۱، ۳۵-۶۰.
- صدر، محمدباقر (۱۳۷۵). «اقتصادنا». چاپ اول، تهران: دفتر تبلیغات اسلامی.
- طیب، زین‌العابدین (۱۳۸۹). «زکات و کاهش فقر در جهان اسلام». مترجم: عباس‌پور، محمد. مجله مشکوه، شماره ۵۹.
- طیبی، سید کامیل؛ حاجی کریمی، مرضیه و سریری، هما (۱۳۹۰). «تحلیل درجه باز بودن مالی و تجاری روی توسعه مالی ایران و شرکای تجاری (۲۰۰۹-۱۹۹۹)». فصلنامه تحقیقات اقتصادی، شماره ۴، ۳۹-۶۰.

- عاقلی، لطف‌علی (۱۳۹۱). «سنجش ظرفیت پرداخت مالیات‌های اسلامی در استان‌های کشور (مطالعه موردی زکات)». پژوهش‌نامه مالیات، شماره ۱۶، ۶۲-۹۲.
- عسکری، حشمت‌اله و بادپا، بهروز (۱۳۹۳). «اثر زکات بر مصرف عمومی در ایران»، *دوفصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی*، شماره ۱۲، ۸۳-۱۱۲.
- عسکری، محمدمهدی و کاشیان، عبدالمحمد (۱۳۸۹). «آزمون بسندگی زکات و خمس در تأمین حداقل معیشت خانوارهای نیازمند در اقتصاد ایران طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۷». *معرفت اقتصادی*، سال دوم، شماره اول، پیاپی سوم، ۵-۳۴.
- قرب‌باغیان، مرتضی (۱۳۷۵). «اقتصاد رشد و توسعه». تهران: نشر نی، جلد اول، ۷.
- کاشیان، عبدالمحمد (۱۳۸۳). «نقش بالقوه زکات در کمک به فرآیند توسعه اقتصادی کشورهای مسلمان». *بلاغ مبین*، شماره ۲۱ تا ۲۳، تابستان، ۱۳۷-۱۵۸.
- کیاءالحسینی، سید ضیاءالدین (۱۳۸۷). «نقش زکات فطره در فقرزدایی مطالعه موردی: ایران ۱۳۸۵-۱۳۷۰». *فصلنامه اقتصاد اسلامی*، سال هفتم، شماره ۳۱، پاییز، ۱۳۳-۱۵۹.
- کیاءالحسینی، سیدمهدی (۱۳۸۳). «بررسی نقش زکات (گندم و جو) در توسعه روستایی (مطالعه موردی پیوست:

جدول ۵. عناوین هزینه‌های کمیته امداد امام خمینی (ره) (هزینه‌های فقرزدایی)

۱	طرح مددجویی	۱۰	طرح بازگشت مهاجرین
۲	طرح شهید رجایی	۱۱	برنامه ازدواج فرزندان خانواده تحت پوشش
۳	امور بیمه و خدمات درمانی	۱۲	طرح جبران دیه و کمک به زندانیان بدهکار
۴	خدمات فرهنگی و آموزشی	۱۳	طرح اکرام
۵	خدمات عمرانی	۱۴	برنامه امداد به آسیب دیدگان
۶	برنامه خودکفایی مددجویان	۱۵	پرداخت وام قرض الحسنه
۷	پیگیری مسائل حقوقی و قضایی مددجویان	۱۶	هدایا و نذورات عید سعید قربان
۸	اطعام و افطاریه محرومین	۱۷	برنامه جشن نیکوکاری
۹	حمایت از خانواده زندانیان	۱۸	برنامه جشن عاطفه‌ها